

Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

Ενότητα 7: Μηχανισμοί για την αειφορία

Αφροδίτη Παπαδάκη-Κλαυδιανού
Τμήμα Γεωπονίας

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Μηχανισμοί για την αειφορία

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Περιεχόμενα ενότητας (1)

1. Το ζήτημα της συμμετοχής.
2. Το ζήτημα της ενδυνάμωσης.
3. Ενδυνάμωση και οικοδόμηση δυνατοτήτων.
4. Η έννοια της εμπύχωσης.
5. Η εμπύχωση των τοπικών πληθυσμών.
6. Οι ρόλοι του εμπυχωτή.

Περιεχόμενα ενότητας (2)

7. Η σημασία της ομαδικής δράσης.
8. Πρόσβαση του αγροτικού πληθυσμού στην πληροφόρηση/ενημέρωση.
9. Η έννοια της στρατηγικής επικοινωνίας.
10. Στάδια επικοινωνιακών δράσεων.

Σκοποί ενότητας

- Προσδιορισμός των εννοιών της ενδυνάμωσης και της συμμετοχής των τοπικών πληθυσμών σε όλες τις διαδικασίες ανάπτυξης που αφορούν την ύπαιθρο.
- Καθορισμός της σημασίας της πληροφόρησης και ενημέρωσης του αγροτικού πληθυσμού στη δυναμική ανάπτυξη της υπαίθρου.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Οι μηχανισμοί

Η διάχυση της καινοτομίας (1)

- Η ανάγκη για συνεχείς καινοτομίες-δικτύωση-συνέργια οδηγεί σε μια νέα αντίληψη όσον αφορά την καινοτομία και τη διάχυσή της.
- Η προσέγγιση που επικράτησε στο **παρελθόν** αφορά την **απλή**, ακριβή **μεταφορά** της **γνώσης** και της τεχνολογίας που παράγονται εκτός του τοπικού συστήματος.

Η διάχυση της καινοτομίας (2)

- Οι **σύγχρονες** αντιλήψεις εστιάζουν στην αναγκαιότητα της ανάπτυξης δομών ικανών τόσο να **μεταφέρουν**, να **προσαρμόζουν** και να αξιολογούν, καθώς και να **δημιουργούν γνώσεις** και τεχνογνωσία, όσο και να πραγματοποιούν επαφές και να συμμετέχουν σε ποικίλα δίκτυα.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η συμμετοχή

Το ζήτημα της συμμετοχής

- **Προϋπόθεση** για την **επιτυχία** των αναπτυξιακών σχεδίων είναι η **συμμετοχή** σε όλα τα στάδια της διαδικασίας (από το σχεδιασμό έως την εφαρμογή) των εν δυνάμει ωφελούμενων.
- Ταυτόχρονα, η συμμετοχή θεωρείται ως **απαραίτητο στοιχείο** της αγροτικής ανάπτυξης.

Διάκριση της συμμετοχής

- Μια βασική διάκριση είναι:
 - **Συμμετοχή ως μέσο** (για την επίτευξη κάποιων σκοπών με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα).
 - **Συμμετοχή ως σκοπός** (για τη δρομολόγηση διαδικασιών, ώστε μια κοινωνική ομάδα να αποκτήσει τον έλεγχο της ανάπτυξής της).

Συμμετοχή ως μέσο

- Στην περίπτωση αυτή η συμμετοχή χρησιμοποιείται ως μέσον για την **επίτευξη** κάποιων προαποφασισμένων **σκοπών** ή αλλιώς είναι ένας τρόπος είτε **συνεισφοράς** (ή ελέγχου) των **πόρων** (φυσικών, οικονομικών και κοινωνικών) που διαθέτουν οι αγροτικοί πληθυσμοί ώστε να επιτευχθούν οι στόχοι αναπτυξιακών προγραμμάτων και σχεδίων.

Συμμετοχή ως σκοπός

- Θεωρείται η διαδικασία που **εκτυλίσσεται χρονικά** με στόχο την ανάπτυξη και **ενίσχυση των ικανοτήτων των τοπικών πληθυσμών** ώστε να μπορούν να παρεμβαίνουν ενεργά στις αναπτυξιακές διαδικασίες, δηλαδή η οργανωμένη δραστηριότητα των αγροτικών πληθυσμών η οποία:
 - a. Παίρνει **πρωτοβουλίες**.
 - b. Αναλαμβάνει **συλλογική δράση** που στηρίζεται στη σκέψη και τις ανάγκες των συμμετεχόντων οι οποίοι έχουν τελικά τον έλεγχο των διαδικασιών και των δράσεων.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η ενδυνάμωση - οικοδόμηση δυνατοτήτων

Το ζήτημα της ενδυνάμωσης (1)

- Το ζήτημα της ενδυνάμωσης των τοπικών πληθυσμών αναφέρεται σε μια **διαδικασία** η οποία **επιτρέπει τη συμμετοχή** των τοπικών πληθυσμών και ιδιαίτερα των μειονεκτικών ομάδων στην **αναπτυξιακή διαδικασία**.
- Η ενδυνάμωση έχει ως απώτερο **στόχο** την κατανόηση αφενός των αιτιών της περιθωριοποίησης των τοπικών κοινωνιών και αφετέρου των εναλλακτικών λύσεων και δράσεων.
- Αφορά συνεπώς μια **συλλογική εμπειρία μάθησης**.

Το ζήτημα της ενδυνάμωσης (2)

- Η ενδυνάμωση συνιστά το «**ξύπνημα της δύναμης**» της τοπικής κοινωνίας ή την ανάδυση της κοινωνικής ενέργειας (social energy), με την έννοια της ικανότητας μιας ομάδας/κοινότητας να ξεκινήσει αυτού του τύπου τη διαδικασία, να δημιουργήσει νέες ιδέες και να εφαρμόσει νέες λύσεις.

Ενδυνάμωση και οικοδόμηση δυνατοτήτων

- Η οικοδόμηση δυνατοτήτων θεωρείται ως **απαραίτητο** στοιχείο της **ενδυνάμωσης** και πρόδρομος της συμμετοχής.
- Πρόκειται για:
 - Μια **μη τυπική διαδικασία κατάρτισης** με στόχο την απόκτηση δεξιοτήτων και την οικοδόμηση εμπιστοσύνης στις δυνατότητες των ατόμων ώστε να είναι ικανά να επιτύχουν τους στόχους τους.
 - Μια **στρατηγική** που στοχεύει στην ενθάρρυνση και ενίσχυση για την οικοδόμηση του **κοινωνικού κεφαλαίου**.

Στάδια της οικοδόμησης δυνατοτήτων

- Στην απλούστερη μορφή της η διαδικασία αυτή ακολουθεί **τρία στάδια**:
 - **Εντοπισμός** κάποιου κοινού **προβλήματος** της ομάδας/κοινότητας.
 - **Οργάνωση** της **ομάδας** προκειμένου να αντιμετωπίσει το πρόβλημα.
 - **Διαρκής ενδυνάμωσή** της ώστε να μπορεί να εντοπίσει και να επιλύσει άλλα προβλήματα.

Η οικοδόμηση δυνατοτήτων γενικά

- Σε γενικές γραμμές, η οικοδόμηση δυνατοτήτων αποτελεί μια **προσπάθεια παροχής βοήθειας** προς τις μειονεκτικές ομάδες χωρίς ταυτόχρονα να επιχειρείται η επιβολή λύσεων ή να αφαιρείται η δυνατότητα των ομάδων να πάρουν τις δικές τους αποφάσεις για το μέλλον τους.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η εμφύχωση

Η εμφύχωση των τοπικών πληθυσμών

- **Απαραίτητη** κρίνεται η εμφύχωση των τοπικών πληθυσμών.
- **Αποστολή** των εμφυχωτών είναι η **αναζωογόνηση** των αγροτικών περιοχών.
- Ταυτόχρονα, πρέπει να ληφθεί υπόψη η αναγκαιότητα μιας αναδιάρθρωσης των ρόλων και της **αντιστροφής** τους από τη διατήρηση μιας αμυντικής στάσης της εμφύχωσης σε μια **επιθετική στρατηγική** της συνολικής ανάπτυξης.

Η έννοια της εμπύχωσης

- Γενικά, ως εμπύχωση θεωρείται:
 - Η **ενθάρρυνση** των ανθρώπων να δραστηριοποιηθούν στη βάση των δικών τους πρωτοβουλιών.
 - Η **οργάνωση** των ανθρώπων σε υφιστάμενες ή νέες οργανώσεις, ώστε να συνεργαστούν για την επίλυση των προβλημάτων τους.

Μορφές εμφύχωσης

- Διακρίνονται διάφορες αλληλοσυνδεόμενες μορφές εμφύχωσης. Η εμφύχωση:
 - Ως συνολική **στρατηγική** για την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη.
 - Ως **μέσο** για την επίτευξη της επαφής μεταξύ των τοπικών πληθυσμών και των κρατικών φορέων.
 - Ως η **παρακίνηση** των τοπικών πληθυσμών να συμμετάσχουν στη λήψη κοινών αποφάσεων.
 - Ως **οργανωτική ανάπτυξη** με στόχο την ενίσχυση της δυνατότητάς τους να επιλύουν προβλήματα.

Οι ρόλοι του εμπυχωτή (1)

- Οι κύριοι ρόλοι ενός εμπυχωτή (ή συμβούλου αλλαγής ή καταλύτη) είναι:
 - Η **εμπύχωση**: η διαδικασία της παροχής βοήθειας στους αγροτικούς πληθυσμούς να αναπτύξουν τις διανοητικές τους ικανότητες.
 - Η **δόμηση**: η οικοδόμηση εσωτερικής συνοχής και αλληλεγγύης μεταξύ των αγροτών και κάποιας μορφής δομής ή οργάνωσης.

Οι ρόλοι του εμπυχωτή (2)

- Η **διευκόλυνση**: η παροχή βοήθειας προς τον αγροτικό πληθυσμό για την ανάληψη δράσεων ενίσχυσης της συμμετοχής, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης/κατάρτισης.
- Η **διαμεσολάβηση**: η βοήθεια προς τους τοπικούς πληθυσμούς για τη δημιουργία επαφών με εξωτερικές υπηρεσίες/φορείς.
- Η **διασύνδεση**: η ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ αγροτικών πληθυσμών που αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα.
- Η **απόσυρση**: η σταδιακή απομάκρυνση του εμπυχωτή από τους παραπάνω ρόλους και η ενθάρρυνση της ανάληψης των ρόλων αυτών από μέλη της τοπικής κοινωνίας.

Οι ρόλοι του εμπυχωτή (3)

- Συμπερασματικά, ο εμπυχωτής καθιστά ικανούς τους άλλους να μάθουν διαμέσου των εμπειριών τους.
- Είναι ένα άτομο που μπορεί να συζητά, να ακούει προσεκτικά τους άλλους, να διευθύνει μια συζήτηση, να αναγνωρίζει και να επιλύει διαφορές, να δημιουργεί οργανωτικά σχήματα και να διευκολύνει επαφές.
- Γι' αυτό επιβάλλεται να έχει ένα ευρύ υπόβαθρο γνώσεων (ψυχολογίας, κοινωνιολογίας, νομοθεσίας, διδακτικής, διοίκησης-διαχείρισης, πολιτικής, κ.λπ.).

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η ομαδική δράση

Η σημασία της ομαδικής δράσης (1)

- Ιδιαίτερη είναι η σημασία που δίνεται στη δημιουργία συνεργασιών, όπως:
 - Ομάδες παραγωγών.
 - Κοινοτικές οργανώσεις.
 - Συνεταιρισμοί.
- Οι συνεργασίες αυτές θεωρούνται ως υποσχόμενες θεσμικές μορφές για την οικοδόμηση και τον πολλαπλασιασμό των πόρων που είναι απαραίτητοι για την επιβίωση των αγροτικών πληθυσμών.

Η σημασία της ομαδικής δράσης (2)

- Τέτοια σχήματα φαίνεται πως **συνδυάζουν** την **επιχειρηματικότητα** και τη **συνεργασία**, διαμέσου των οποίων δημιουργούνται οι συνθήκες συνεργασίας, ενώ η ίδια η συνεργασία δημιουργεί τις ευκαιρίες για επιχειρηματικότητα.

Παράγοντες επιτυχίας της ενδυνάμωσης των ομάδων (1)

- Για την επιτυχία της συλλογικής ενδυνάμωσης των ομάδων αναγνωρίζονται οι παρακάτω παράγοντες:
 - Η **συμμετοχή** στις ομάδες είναι **εθελοντική** και οι ομάδες είναι, κατά το δυνατόν, ομοιογενείς.
 - Οι μικρές ομάδες **επιτρέπουν** τον ανοικτό και εντατικό **διάλογο** και υψηλή ποιότητα συμμετοχής.
 - Οι ηγέτες **εκλέγονται** και υπάρχει **εναλλαγή** της **ηγεσίας**, ενώ οι αποφάσεις λαμβάνονται μέσω συλλογικού διαλόγου.

Παράγοντες επιτυχίας της ενδυνάμωσης των ομάδων (2)

- Οι τακτικές **συναντήσεις** και δραστηριότητες αποταμίευσης και δανειοδότησης βοηθούν στην οικοδόμηση ενότητας και συνοχής.
- Όλες οι **αποφάσεις** λαμβάνονται **από την ομάδα**, ενώ οι εξωτερικοί σύμβουλοι παρέχουν βοήθεια εφόσον τους ζητηθεί.
- Μεταξύ μειονεκτικών (ασθενέστερων οικονομικά) πληθυσμών, οι καταρχήν δραστηριότητες αφορούν την ενίσχυση των πόρων διαβίωσής τους.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Πληροφόρηση - ενημέρωση

Πρόσβαση του αγροτικού πληθυσμού στην πληροφόρηση/ενημέρωση

- Σημαντικός είναι ο **ρόλος** της πληροφόρησης και ενημέρωσης σε όλο το πλέγμα της **κοινωνικής** και **οικονομικής** ζωής στον αγροτικό χώρο.
- Για κάποια άτομα ή φορείς η **πρόσβαση** στην πληροφόρηση και τη γνώση είναι **σχετικά εύκολη** τόσο μέσα από τα πολλαπλά, επιστημονικά και επαγγελματικά ανθρώπινα δίκτυα, όσο και μέσα από τα ηλεκτρονικά δίκτυα.
- Το μεγαλύτερο όμως μέρος του αγροτικού πληθυσμού συνήθως **στερείται** τέτοιων δυνατοτήτων.

Προϋποθέσεις για διάδοση και δράση

- Για να υπάρξει **διάδοση** και **καινοτόμος δράση** είναι απαραίτητη η ύπαρξη κατάλληλων **μηχανισμών**, οι οποίοι για να είναι αποτελεσματικοί πρέπει να εκπληρώνουν κάποιες προϋποθέσεις.
- Οι προϋποθέσεις αυτές υπό τη μορφή ερωτημάτων προς διερεύνηση αφορούν μια σειρά ζητημάτων.

Ζητήματα που αφορούν την καταλληλότητα του μηχανισμού (1)

1. Συγκρότηση μηχανισμού της πληροφορίας/γνώσης.
2. Λειτουργία του μηχανισμού. Ο μηχανισμός μπορεί να είναι κλειστός ή ανοικτός. Ο τύπος του μηχανισμού αντανακλάται και στον τρόπο πληροφόρησης-ενημέρωσης:
 - Στον **κλειστό τύπο** αντιστοιχούν η παθητική και η ενεργητική μορφή επικοινωνιακής δράσης.
 - Στον **ανοικτό τύπο** γίνεται χρήση των τοπικών μέσων μαζικής ενημέρωσης.

Ζητήματα που αφορούν την καταλληλότητα του μηχανισμού (2)

3. **Τύπος πληροφορίας/γνώσης που επιζητείται:**
 - Οι **παθητικοί μηχανισμοί** απλά συλλέγουν, ταξινομούν και δημοσιοποιούν όσες πληροφορίες έχουν εξωτερική προέλευση.
 - Οι **ενεργητικοί μηχανισμοί** που εκτός της αποδοχής πληροφοριών αναλαμβάνουν την αναζήτηση εξειδικευμένων πληροφοριών.
4. **Σχέση μηχανισμού - τοπικής κοινωνίας.**
 - Για την αναζήτηση των κατάλληλων πληροφοριών, ο μηχανισμός οφείλει να έχει ενεργό εμπλοκή στη ζωή των τοπικών κοινωνιών.

Ζητήματα που αφορούν την καταλληλότητα του μηχανισμού (3)

- 5. Αξιοποίηση της πληροφορίας/γνώσης:**
- Σκοπός ενός ενεργού μηχανισμού είναι η δημιουργία συνθηκών μέσα από την παροχή των απαραίτητων και κατάλληλων πληροφοριών και κινητοποίησης του τοπικού δυναμικού.
 - Ο μηχανισμός οφείλει να αποβλέπει στην εισαγωγή καινοτομίας σε τοπικό επίπεδο και ιδιαίτερα σε επίπεδο οργανωτικών καινοτομιών.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Στρατηγική επικοινωνία

Σχέση συμμετοχής και επικοινωνίας

- Η **συμμετοχή** στηρίζεται στην **ακριβή**, συνεπή και συνεχή **επικοινωνία** η οποία προκαλεί και ενθαρρύνει το **διάλογο**.
- Κάθε επικοινωνιακή παρέμβαση πρέπει να εμπλέκει τα ενδιαφερόμενα μέρη (ή ομάδες) σε διάλογο.
- Μόνο μέσω του διαλόγου μπορεί να βελτιωθεί η κατανόηση και η εφαρμογή των αναπτυξιακών δράσεων υπό τις διαφορετικές συνθήκες που υφίστανται σε κάθε τοπική κοινωνία, καθώς και η συμμετοχή.

Τι είναι η στρατηγική επικοινωνία;

- Ως στρατηγική επικοινωνία νοείται:
 - Η **ενεργός ζήτηση** και στήριξη των απόψεων των τοπικών πληθυσμών, ώστε να τους βοηθήσει αφενός να σκεφτούν και επεξεργαστούν εναλλακτικές επιλογές και αφετέρου να διαμορφώσουν πολιτικές.
 - Η **διασφάλιση** μηχανισμών αμφίδρομης **μεταφοράς πληροφοριών** μέσω μιας διαλεκτικής διαδικασίας στην οποία εμπλέκονται όλες οι ενδιαφερόμενες πλευρές ή ομάδες.

Στάδια επικοινωνιακών δράσεων

- Οι επικοινωνιακές δράσεις μπορεί να χαρακτηρισθούν ως μια συνεχής-περιοδική διαδικασία που διακρίνεται σε πέντε στάδια:
 - Αποτίμηση.
 - Σχεδιασμός.
 - Ανάπτυξη υλικού και προ-έλεγχος.
 - Υλοποίηση, παρακολούθηση και συνεχιζόμενη αξιολόγηση.
 - Τελική/εκ των υστέρων αξιολόγηση.

Αποτίμηση

- Στο στάδιο της αποτίμησης συλλέγονται πληροφορίες που θα καθοδηγήσουν την επικοινωνιακή στρατηγική, όπως:
 - Η αναγνώριση των ομάδων και των κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών τους.
 - Οι γνώμες και οι στάσεις που πρέπει να βελτιωθούν.
 - Η γνώση και η άποψη των τοπικών πληθυσμών για αναπτυξιακά σχέδια.

Σχεδιασμός

- Στο στάδιο του σχεδιασμού θα **προσδιοριστούν**:
 - Οι επιδιωκόμενες **συμπεριφορές**.
 - Τα μηνύματα που θα προωθήσουν τα **οφέλη** από την υιοθέτηση των επιδιωκόμενων συμπεριφορών.
 - Οι **μέθοδοι**, οι επικοινωνιακές **τεχνικές** και τα **μέσα** που θα διευκολύνουν την εμπλοκή των ομάδων με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο ώστε να εξασφαλιστεί η ενεργός συμμετοχή τους.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Αφροδίτη Παπαδάκη-Κλαυδιανού. «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Μηχανισμοί για την αειφορία». Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://eclass.auth.gr/courses/OCRS246/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Παρόμοια Διανομή [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Σημειώματα

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Τέλος ενότητας

Επεξεργασία: Χρυσάνθη Χαρατσάρη
Θεσσαλονίκη, Χειμερινό εξάμηνο 2014-2015

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ